

Artykuły

Krzysztof Kolodziejczyk, krzysztof.kolodziejczyk@uwr.edu.pl

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk o Ziemi i Kształtowania Środowiska,
Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Zakład Geografii Regionalnej i Turystyki

Fenomen Járy Cimrmana w perspektywie turystycznej

Słowa kluczowe: Jára Cimrman, Republika Czeska, turystyka biograficzna, turystyka kulturowa, upamiętnienia

Abstrakt

Jára Cimrman to fikcyjny czeski geniusz, wymyślony w 1966 r., by poprzez żart walczyć z reżimem komunistycznym. Z czasem zaczęły powstawać jego upamiętnienia, przybierające różne formy, co może powodować, że turysta nieznający dokładnie czeskiej kultury będzie myśleć o Cimrmanie jako o postaci rzeczywistej. Przynajmniej w jednym przypadku istnieje już nawet ukształtowany produkt turystyczny, którego rdzeniem jest osoba geniusza. Celem artykułu jest prześledzenie fenomenu Járy Cimrmana z perspektywy turystycznej, w szczególności próba jego osadzenia w klasyfikacji migracji turystycznych, głównie turystyki kulturowej i biograficznej. W artykule została przybliżona sylwetka fikcyjnego bohatera, przeanalizowana literatura naukowa definiująca wspomniane rodzaje turystyki, ale przede wszystkim przedstawiony przegląd upamiętnień związanych z Cimrmanem na terenie Republiki Czeskiej. Dokonano ich klasyfikacji i analizy przestrzennej.

Wprowadzenie

Jára Cimrman określany jest jako największy czeski geniusz, wybitny wynalazca, dramaturg, poeta, kompozytor, nauczyciel, podróżnik oraz reprezentant wielu innych dziedzin nauki i sztuki końca XIX i początku XX wieku. Wśród jego dokonań wskazuje się m.in. współtworzenie z Ferdynandem Grafem von Zeppelinem konstrukcji pierwszego sterowca, stworzenie na zlecenie Tomasza Edisona gwintu do żarówki (lub w ogóle wynalezienie żarówki przed Edisonem) czy wsparcie, jakiego udzielił Gustawowi Eiffelowi przy projektowaniu słynnej paryskiej wieży, co pozwoliło nadać jej ostateczny kształt [Jára Cimrman (1) b.d.; Leszczyński b.d.; Szczygieł 2011]. W całej Republice Czeskiej stawiane są mu pomniki, w miejscach, które odwiedził lub są z nim w jakiś sposób związane, umieszczane są tablice pamiątkowe, jego imieniem nazywane są ulice w miastach. Także sektor turystyczny wykazuje zainteresowanie genialnym Czechem, stworzono bowiem szlaki turystyczne jego imienia czy wzniesiono poświęcone mu wieże widokowe. Osoby podążające śladami tego bohatera można by zaliczyć do reprezentantów turystyki biograficznej. Całość komplikuje jednak fakt, że Jára Cimrman nigdy nie istniał. Postać została wymyślona w 1966 r. przez czeskiego reżysera filmowego i teatralnego, scenarzystę, aktora i pisarza Ladislava Smoljaka oraz przez Zdenka Svěráka, czeskiego aktora, komika i scenarzystę. Od tego momentu nieustannie tworzy się (oficjalnie odkrywa lub przypomina) historię życia Cimrmana, dopisując kolejne, coraz bardziej fantastyczne dokonania, zawsze jednak osadzone w ważnych wydarzeniach historycznych [Smith 2007]. Początkowo działało się to głównie w wymiarze symbolicznym, pod postacią „odkrywanych” dzieł sztuki, np. utworów muzycznych lub sztuk teatralnych (tych ostatnich jak dotąd „odkryto” piętnaście). Z czasem jednak upamiętnienia przyjmowały coraz bardziej fizyczną postać i obecnie podczas podróży do Republiki Czeskiej turysta z dużym prawdopodobieństwem zetknie się z którymś z nich.

Charakter tych pomników (niejednokrotnie mosiężne lub kamienne tablice, budowle, często w reprezentacyjnych miejscach), może spowodować, że – przynajmniej przez chwilę – osoby mniej zorientowane w czeskiej kulturze mogą myśleć, iż była to postać rzeczywiście istniejąca. Co ciekawe, początkowo Cimrman miał stanowić tylko karykaturę Czechów oraz czeskiej historii i kultury [*Jára Cimrman (2)* b.d.].

Biorąc pod uwagę coraz większą liczbę upamiętnień Járy Cimrmana powstających w ostatnich latach, można zaryzykować stwierdzenie, że Czesi bardzo intensywnie poszukują dowodów wielkości swojego narodu. Przyczyn tego upatruje się w wieloletniej germanizacji i marginalizacji Czechów w ich ojczyźnie przez niemieckojęzyczną szlachtę [Leszczyński b.d.]. Ta niemiecka dominacja ma z kolei swoje źródła w tzw. drugiej defenestracji praskiej w 1618 r. Wówczas to czeska szlachta – jako wyraz protestu wobec niemieckiej dominacji – wyrzuciła przez okna cesarskich urzędników. Skutkiem tego wydarzenia było zwalczanie Czechów przez cesarza Ferdynanda II Habsburga w ich własnej ojczyźnie, a decydującą rolę odegrała przegrana przez nich, a wygrana przez wojska cesarskie, bitwa na Białej Górze w 1620 r. Po niej majątki należące do Czechów zostały skonfiskowane i przekazane sympatyzującej z cesarzem niemieckojęzycznej szlachcie. Wielu obywateli zginęło lub wyemigrowało, co pozbawiło kraj rodzimej elity intelektualnej oraz twórców czeskiej kultury, zastąpionej kulturą niemiecką [zob. Ďurčanský 2011]. Język czeski był marginalizowany, używany tylko przez niższe warstwy społeczeństwa, ulegał deformacji i zanikowi. Dopiero 2. połowa XIX w. przyniosła odrodzenie narodowe, które co prawda datowane jest na lata 1774–1859, ale aż do rewolucji marcowej w 1848 r. miało ono przede wszystkim charakter kulturalno-oświatowy, zaznaczający się głównie w literaturze [Tarajło-Lipowska 2010, s. 89–132]. Rozbudzenie świadomości narodowej przypadło dopiero na koniec tego okresu i przyniosło skutki w kolejnych dziesięcioleciach, kiedy Czesi stali się bardziej obecni w austriackiej polityce. Uczestnikiem tych ostatnich wydarzeń miał być oczywiście także Jára Cimrman [Leszczyński b.d.]. Dla Czechów jego fikcyjne dokonania stały się więc swoistym symbolem tego okresu, choć oczywiście przedstawionym z charakterystycznym humorem. Jak stwierdził Zdeněk Svěrák, Cimrman skupia w sobie wyobrażenia małego, uciskanego narodu, który jest przekonany, że – gdyby nie wielcy gracze na arenie międzynarodowej – byłby w stanie pokazać światu swoje ponadnaturalne zdolności [*Jára Cimrman, Prague's...* 2017]. W rzeczywistości sztuki pisane przez Smoljaka i Svěráka miały być krytyką reżimu komunistycznego, który pełnił zbliżoną rolę do Niemców w XVIII, XIX i na początku XX w. [por. Smith 2007].

Celem artykułu jest prześledzenie fenomenu Járy Cimrmana z perspektywy turystycznej, w szczególności próba jego osadzenia w zagadnieniu turystyki kulturowej i biograficznej. By to osiągnąć, przeanalizowano literaturę naukową definiującą turystykę biograficzną i wskazującą jej zakres przedmiotowy, następnie przybliżono sylwetkę Cimrmana, a także dokonano przeglądu upamiętnień związanych z fikcyjnym bohaterem. W tym ostatnim względzie szczególnie nacisk został położony na te obiekty, które mają znaczenie turystyczne, choć trzeba stwierdzić, że zainteresowanie Czechów budzą w zasadzie wszystkie miejsca związane z geniuszem, czego pośrednim skutkiem jest tworzenie (oficjalnie „odkrywanie”) kolejnych. Uwagę zwracają zwłaszcza produkty turystyczne budowane na bazie fenomenu (a może go nawet współtworzące), co świadczy o przeniknięciu postaci Cimrmana do czeskiej świadomości społecznej. Przegląd upamiętnień powstał w oparciu o podróże autora po Republice Czeskiej i analizę materiałów źródłowych (publikacje popularne, artykuły i wzmianki prasowe, źródła internetowe, serwis mapowy <https://mapy.cz/> [Mapy b.d.]). Należy przy tym stwierdzić, że opisywana postać jest ceniona przede wszystkim przez Czechów, którzy mają do niej zaskakująco poważne podejście, zaś turyści zagraniczni traktują zjawisko jako kuriozum, będące potwierdzeniem istnienia specyficznego czeskiego humoru. Ma on przede wszystkim charakter sytuacyjny, a często niejednoznaczny. Zdarzenia pozornie zwykłe stają się śmieszne po odkryciu ich „drugiego

dna”. Z drugiej strony humor jest też sposobem zwrócenia uwagi na pewne cechy Czechów lub problemy społeczne. Niektóre sytuacje zahaczają o absurd. Dobrym przykładem czeskiego humoru jest książka B. Hrabala *Obsługiwałem angielskiego króla* [2007] czy prace niedawno zmarłego (2017) pisarza i humorysty P. Šabacha [2011, 2012, 2013, 2015, 2017].

Pojęcie turystyki biograficznej

Turystyka biograficzna jest jedną z form turystyki kulturowej, wyrosłą w oparciu o dokonania i tradycję biografistyki. Jej cechą jest „eksponowanie wybitnych postaci, które w sposób trwały i znaczący zapisały się w dziejach danego państwa, regionu czy miasta” [Wyszowska 2008, s. 24]. Przedmiotem jej zainteresowania są przede wszystkim postaci (żyjące lub nieżyjące) powszechnie cenione – literaci, artyści (malarze, architekci, rzeźbiarze, muzycy itp.), naukowcy, podróżnicy, politycy, żołnierze, społecznicy czy wynalazcy [Rut 2011, s. 272]. Czasem służy jednak przypomnieniu lub rozpropagowaniu na szerszą skalę osób mniej znanych, choć zasłużonych, ale dotąd obecnych w świadomości społeczeństwa bardziej w skali lokalnej lub regionalnej, a nie krajowej. Biorąc pod uwagę najczęściej wydzielane rodzaje turystyki kulturowej [Mikos v. Rohrscheidt 2008, s. 52], to jest turystykę kultury wysokiej, turystykę edukacyjną i powszechną turystykę kulturową, I. Wyszowska [2008, s. 23] zalicza turystykę biograficzną do dwóch pierwszych kategorii, choć – zdaniem autora niniejszej pracy – wydaje się ona wpisywać także w ostatnią z nich. W ramach powszechnej turystyki kulturowej zawarta jest m.in. turystyka miejska, a za jej część można uznać wędrówki śladami postaci zasłużonych dla rozwoju danego miasta, np. fabrykantów w Łodzi, Ludwika Zamenhofa w Białymstoku czy rodziny Kornów we Wrocławiu¹. I. Wyszowska [2008, s. 26] za najbardziej popularną odmianę turystyki biograficznej uznaje turystykę literacką, to jest podróże do miejsc związanych w pisarzami i ich dziełami [por. Balińska 2016, s. 76; Stasiak 2009]. Według tej samej autorki [2008, s. 24] jedną z częściej realizowanych form turystyki biograficznej są wędrówki szlakami biograficznymi (biograficzno-krajoznawczymi). Łączą one miejsca związane bezpośrednio lub pośrednio z daną osobą i kręgiem społecznym, w którym funkcjonowała – jej rodziną, przyjaciółmi, współpracownikami itd. Na trasie takiego szlaku znajduje się zazwyczaj „miejsce urodzenia (dom rodzinny), edukacji (kolejne szkoły), zamieszkania, pracy, działalności, podróży, spoczynku”, ale często prezentuje on także „zachowane efekty działalności np. spuściznę pisarską, artystyczną zgromadzoną w placówkach muzealnych” oraz różne sposoby upamiętnienia bohatera (instytucje, które noszą jego imię, pomniki i tablice pamiątkowe, muzea i izby pamięci, publikacje, obchody rocznicowe) [Wyszowska 2008, s. 25]. M. Rut [2011, s. 272] do tego wyliczenia dodaje jeszcze ulubione lokale, miejsca ślubów czy śmierci. Często jednak szlaki biograficzne mają jedynie charakter wirtualny, to znaczy nie są wyznaczone w terenie i nie są administrowane oraz odpowiednio utrzymywane. Z reguły stanowią po prostu tylko zestaw punktów polecanych do odwiedzenia związanych z daną postacią, co ogranicza możliwości rozwoju turystyki biograficznej.

Dla zrozumienia pojęcia turystyki biograficznej warto jeszcze przybliżyć termin biografii. Rozumiana jest ona jako „opis życia jednostki obejmujący jej intelektualny i moralny rozwój”, „opis życia i działalności jakiejś osoby, zwłaszcza kogoś wybitnego, sławnego” [za: Wyszowska 2008, s. 23], „opowieść o życiu jakiejś postaci rzeczywistej, najczęściej wybitnej, często przedstawiona w postaci zbeletryzowanej” [*Biografia* b.d.]. Obszerniejszą definicję przedstawił Cz. Majorek [1996, s. 179], według którego „biografia

¹ Kornowie to rodzina wrocławskich wydawców, księgarzy i drukarzy działających od XVIII do XX w. Za najwybitniejszego przedstawiciela uważa się Heinricha von Korna (1829-1907), współzałożyciela m.in. Śląskiego Muzeum Rzemiosła Artystycznego i innych instytucji kulturalnych we Wrocławiu [*Encyklopedia...* 2000, s. 381].

jest narracją obejmującą rekonstrukcję sekwencji zdarzeń z życia jednego człowieka, opisującą i wartościującą jego osobowość oraz wyjaśniającą wpływ, jaki wywarł na istotne fakty i zjawiska mu współczesne i po nim następujące. W odróżnieniu od historii, która opisuje, wyjaśnia i wartościuje fakty w skali globalnej, biografia dokumentuje i relacjonuje fakty z życia jednostki”. W kontekście przedmiotu niniejszego tekstu warto się zastanowić, czy biografia, a w konsekwencji również turystyka biograficzna, dotyczą tylko postaci rzeczywistych, czy mogą też odnosić się do osób fikcyjnych. W sposób jednoznaczny, opowiadając się za pierwszą opcją, określa to tylko trzecia z definicji przytoczonych na początku niniejszego akapitu. Reszta wyjaśnień pod tym względem nie jest aż tak klarowna, ale można się domyślać, że także odnoszą się do rzeczywiście istniejących postaci, w szczególności takich, które wywarły znaczący wpływ na otaczający je świat. W praktyce związanej z turystyką biograficzną w Polsce także obecne są tylko realne osoby – najczęściej: Mikołaj Kopernik, Fryderyk Chopin, papież Jan Paweł II i Lech Wałęsa, a z twórców literatury m.in. Adam Mickiewicz, Henryk Sienkiewicz i Maria Konopnicka [Wyszowska 2008, s. 25–26]. Element fikcji odnosi się co najwyżej do akcji utworów literackich stworzonych przez autorów, których śladami podążamy. Podobnie kształtuje się oferta turystyki biograficznej na świecie. W tym kontekście warto więc przyjrzeć się miejscom związanym z Járą Cimrmanem oraz związanej z nimi – różnie rozwiniętej – ofercie turystycznej.

Postać Járy Cimrmana

Jak wspomniano wyżej, Jára Cimrman to fikcyjna postać wymyślona w 1966 r. przez Ladislava Smoljaka i Zdenka Svěráka. Po raz pierwszy publicznie została przywołana 23 grudnia 1966 r. w humorystycznym programie radiowym nadawanym na żywo z Bezalkoholowej Winiarni Pod Pajakiem w Pradze. Ogłoszono wówczas odkrycie pierwszych, nieznanych dotąd dokumentów dotyczących zapomnianego czeskiego geniusza [*Jára Cimrman* (2) b.d.]. Historia ta była wynikiem wcześniejszych spotkań dwóch wyżej wymienionych aktorów, a także Jiříego Šebánka, jednego z autorów Winiarni Pod Pajakiem i późniejszego twórcy (1980 r.) Salonu Cimrman, czyli grupy artystów skupionych na życiu i twórczości Cimrmana, którzy nagrali kilka płyt z muzyką i słowem mówionym przypisywanym czeskiemu geniuszowi lub z nim związanym (ostatnią w 2004 r.) [*Salón Cimrman* b.d.]. Wcześniej, 22 października 1967 r., przy ul. Dykovéj 14 na Vinohradach w Pradze założono Teatr Járy Cimrmana², z którego wywodzi się część artystów późniejszego Salonu Cimrman. W istniejącym do dziś teatrze odgrywane są przedstawienia pisane przede wszystkim przez Ladislava Smoljaka i Zdeňka Svěráka, przybliżające dokonania fikcyjnego geniusza [*Divadlo Járy Cimrmana* b.d.; Smith 2007]. Członkowie tych dwóch instytucji byli i są w głównej mierze odpowiedzialni za stworzenie „biografii” Járy Cimrmana i jej popularyzację poprzez teatr, muzykę, radio, a z czasem też film i telewizję. Proces kreacji bohatera zbiorowej wyobraźni trwa bowiem nadal w oparciu o rzekomą, licznie zachowaną korespondencję oraz opowieści lub przekazy osób z nim współpracujących, w skutek czego cały czas odkrywane są nowe dzieła i dokonania czeskiego geniusza. Osoby związane z wyżej wymienionymi instytucjami nazywają się „cimrmanologami”. Teatr Járy Cimrmana na Žižkovie należy do najpopularniejszych scen teatralnych Pragi [*Jára Cimrman, Prague's...* 2017; Smith 2007].

Według twórców Jára Cimrman urodził się w Wiedniu w połowie XIX w. (dokładna data nie jest znana, najczęściej podaje się 1853 lub 1859 r., ale czasem nawet 1870 r.) jako syn czeskiego krawca Leopolda Cimrmana i austriackiej aktorki Marlen Jelinek-Cimrman.

² Pierwsze przedstawienie dotyczące Járy Cimrmana skierowane do przyjaciół i rodzin twórców tej postaci miało miejsce już 19 czerwca 1967 r. [*Jára Cimrman, Prague's...* 2017].

Był wynalazcą, dramatopisarzem, poetą, kompozytorem, dentystą, filozofem, globtroterem, matematykiem, architektem, ginekologiem-samoukiem, kryminologiem³, sportowcem i pedagogiem. Przypisuje się mu wynalezienie m.in. jogurtu, pełnotłustego mleka, protezy zębowej czy płyty CD (Cimrman's Disc). W samym tylko londyńskim urzędzie patentowym miał zgłosić 237 wynalazków, m.in. pułapkę na karaluchy, szczotkę do czyszczenia krawata, męski nieprzemakalny nocnik podróżny, kapelusz dla konia, maszynkę do tasowania kart czy rower na teren pagórkowaty, wszystkie zostały jednak odrzucone, bowiem – jak twierdzą niektórzy autorzy – po prostu wyprzedzały epokę... [*Jára Cimrman (1)* b.d.; *Jára Cimrman, Prague's...* 2017]. Cimrman miał m.in. zaproponować władzom USA budowę Kanału Panamskiego, zreformować system szkolnictwa w Galicji, założyć w Wiedniu szkołę kryminologii, muzyki i baletu czy badać plemiona kanibali w Arktyce (wówczas ponoć minął biegun północny o zaledwie 7 metrów, dzień przed Robertem Peary'm, stąd prawie stał się pierwszym człowiekiem, który zdobył ten punkt globu). Pomagał ponoć w badaniach wielu znanym naukowcom, m.in. Marii i Piotrowi Curie, Albertowi Einsteinowi, Tomaszowi Edisonowi czy Dymitrowi Mendelejewowi [*Jára Cimrman (2)* b.d.; *Jára Cimrman, Prague's...* 2017]. Jego autorstwa ma być też szereg utworów muzycznych o niebanalnych tytułach, np. *Jazzuici* (chorał), *Fokstrotyl* (fokstrot), *Falszywa polędwica* (uwertura dysharmoniczna), *Majonez* (polonez), *Przenikliwy biskopt* (sonata na dwa flety i piszczałkę), *Symfonia nr 5 c - moll* (sodowa) czy *Symfonia nr 6 c-moll* (butelkowa). [*Jára Cimrman (1)* b.d.; Szczygieł 2011]. Procesowi niekończącej się kreacji bohatera sprzyja założenie jego twórców, że Cimrman niszczył wszystkie swoje zdjęcia i dokumenty, dlatego nie zachował się żaden jego wizerunek.

Popularność Járy Cimrmana przerosła chyba zamierzenia autorów żartu. Najlepszym dowodem tego może być fakt, że 2005 r. w nominacjach publiczności do konkursu Czeskiej Telewizji na najwybitniejszego Czecha nie tylko uwzględniono Cimrmana, ale też zajął on pierwsze miejsce. Licencjodawca konkursu, telewizja BBC, wymusiła jednak anulowanie wyników, gdyż zgodnie z założeniami do rywalizacji mogły stanąć tylko osoby realnie istniejące. Takie działanie spotkało się jednak z licznymi protestami widzów. Ostatecznie – w wyniku presji opinii publicznej – Czeska Telewizja przyznała Cimrmanowi honorowe jedenaste miejsce, tworząc osobną kategorię dla postaci fikcyjnych, a następnie – podobnie jak o prawdziwych bohaterach z pierwszej dziesiątki – nakręciła o nim film dokumentalny. Nie jest to jednak pierwszy film o wymyślonym czeskim geniuszu. W 1983 r. powstał bowiem film *Jára Cimrman spi* (czes. *Jára Cimrman ležící, spící*, reż. Ladislav Smoljak, w postać Cimrmana wcielił się oczywiście Zdeněk Svěrák), rok później film na podstawie jego „odkrytych” sztuk *Rozpuštěný a vypuštěný* oraz w 1987 r. film *Nejistá sezóna*, przedstawiający pracę Teatru Járy Cimrmana w dobie przemian społecznych. Opisywany bohater miał być obecny także w Polsce. W 2014 r. przy wsparciu finansowym czeskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych powstał polski dokument fabularyzowany pt. *Czeski geniusz, aneb Jára Cimrman w Katowicach* [*Czeski geniusz...* b.d.]. Treścią filmu są poszukiwania śladów geniusza w stolicy województwa śląskiego. Ponadto, niektóre sztuki na temat Járy Cimrmana grał krakowski Teatr Tradycyjny [*Jára Cimrman (1)* b.d.]. „Cimrmanolodzy” napisali też kilka książek o swoim bohaterze [m.in. Klusák i in. 1971; Šebánek 1991; Šebánek i in. 1970; więcej pozycji wymieniono w: *Jára Cimrman (3)* b.d.].

Jára Cimrman został upamiętniony nie tylko w teatrze, książce i filmie. Czeska Poczta wydała w 2014 r. okrągłe znaczki pocztowe z jego podobizną (Cimrman z resztą znaczki o takim kształcie miał stworzyć). Imię Cimrmana nadano szczytowi na Ałtaju oraz jednej z planetoid okrążającej Słońce między Marsem a Jupiterem (7796 Járacimrman). Czeski biolog Vladimír Vohralík nazwał w 2002 r. zachodnioczeską odmianę myszarki zielnej –

³ Polska Wikipedia [*Jára Cimrman (1)* b.d.] błędnie podaje, że Jára Cimrman był także kryminalistą. Jest to wynik niewłaściwego tłumaczenia czeskiego słowa 'kriminalista', które oznacza 'kryminologa, pracownika policji kryminalnej'.

gatunku gryzonia z rodziny myszowatych – *Apodemus uralensis cimrmani* [Jára Cimrman (1) b.d.; Jára Cimrman, Prague's... 2017]. Imię Cimrmana nosi też artystyczna szkoła podstawowa we Františkovych Lázních i szkoła podstawowa na osiedlu Pragi – Lysolaje. Fikcyjny geniusz jest tematem prac dyplomowych i dysertacji naukowych [m.in. Bulejová 2012; Raková 2011]. Poświęcone są mu także liczne strony internetowe [m.in. Jára Cimrman (3) b.d.]. W Muzeum Narodowym w Pradze w okresie 30.10.–31.12.2010 r. odbyła się wystawa wynalazków Járy Cimrmana, otwarta w święto narodowe, w dzień patrona Czech – św. Wacława [Szczygieł 2011].

Miejsca i upamiętnienia w Republice Czeskiej związane z Járą Cimrmanem

W ostatnich latach zauważalna jest intensyfikacja działań mających na celu upamiętnienie Járy Cimrmana. O ile w latach 90. XX w. były to pojedyncze formy, najczęściej nazwy ulic lub proste tablice, o tyle w ostatnim czasie liczba pomników zwiększa się bardzo szybko, a ich kształt jest często bardzo wymyślny. Zjawisko obejmuje przede wszystkim Republikę Czeską, choć np. pamiątkowa tablica przypominająca pobyt geniusza pojawiła się m.in. na Łomnickim Szczyście (słow. *Lomnický štít*) w Tatrach słowackich (nie przetrwała jednak długo). Warto podkreślić, że przeważnie są to inicjatywy oddolne – osób prywatnych lub lokalnych stowarzyszeń, choć w pojedynczych przypadkach zaangażowane były różne instytucje, np. władze miejskie lub wyższa uczelnia. Jednym z najważniejszych upamiętnień związanych z Járą Cimrmanem jest tablica odsłonięta 29 października 2002 r. przy ul. Dykovej 14 na Vinohradach w Pradze o treści: „W tym domu narodził się czeski geniusz, polihistor, wiecieńczyk Jára de Cimrman. Dnia 29 października 1966 odbyło się tu zebranie założycielskie Teatru Járy Cimrmana”. Jest to miejsce, gdzie w zasadzie opisywany fikcyjny bohater został wymyślony i spopularyzowany, więc jednocześnie pośrednio upamiętnienie jego twórców. Muzeum poświęcone licznym wynalazkom Járy Cimrmana otwarto w 2002 r. w przyziemiu wieży widokowej na praskim wzgórzu Petřín [Jára Cimrman (2) b.d.], później zostało jednak zlikwidowane, a część eksponatów przeniesiono poza Pragę, do Příchovic w Górach Izerskich. Umieszczenie pamiątek po Cimrmanie w petřínskiej wieży było jednak o tyle ciekawe, że powstała ona w 1891 r. na wzór Wieży Eiffla, którą w 1889 r. oglądali członkowie Klubu Czeskich Turystów (czes. *Klub českých turistů*) podczas wizyty na Wystawie Światowej w Paryżu. Trzeba w tym miejscu pamiętać o zasługach Cimrmana przy projektowaniu paryskiej wieży... Ponadto, miał on oczywiście uczestniczyć także w projektowaniu wieży na Petřínie, którą wzniesiono z inicjatywy Klubu Czeskich Turystów.

Imieniem Cimrmana nazwano ulice w Pradze, Brnie, Olomuńcu i w trzech innych czeskich miejscowościach⁴ oraz plac we wsi Vír (*Kraj Vysočina*). We wsi Stará Huť (*Středočeský kraj*) znajduje się Okrężna ulica Járy Cimrmana, a obok ulica Ku biegunowi północnemu, nawiązująca do dokonań mistrza. W miejscowości tej miał się on spotkać z Karlem Čapkem⁵, co upamiętnia stosowna tablica u zbiegu obu wymienionych wyżej ulic [Laudin 2016, s. 112–113]. Istnieje też Nabrzeże Járy Cimrmana w Lipniku nad Bečvou (*Olomoucký kraj*) na Morawach, które w ogóle nie leży nad wodą (ryc. 1). Nazwę taką nadano – w efekcie ankiety przeprowadzonej przez władze miasta wśród jego mieszkańców – jednej z wąskich uliczek rozpoczynających się w bezpośredniej bliskości rynku, z obu stron zabudowanej [Laudin 2013]. Ponieważ Cimrman był wszechstronnym konstruktorem, na ścianach kamienic wychodzących na tę ulicę w 2007 r. namalowano przykłady

⁴ Pierwsza ulica, jaka otrzymała imię Járy Cimrmana, znajduje się na Roztokach w zachodniej części Pragi. Nazwę nadano w 1991 r. na fali zmian nazewnictwa po upadku komunizmu [Laudin 2016, s. 103].

⁵ Karel Čapek (1890–1938) rzeczywiście mieszkał w latach 1933–1938 we wsi Stará Huť i napisał tu kilka ze swych najważniejszych dzieł. W willi, w której żył, znajduje się poświęcone pisarzowi muzeum.

wynalazków z przełomu XIX i XX w. (m.in. balon), pojawiło się też – jak przystało na nabrzeże – słońce zachodzące nad morską tonią. W otwarciu całości uczestniczył Ladislav Smoljak. W ten sposób niewyróżniającą się, zalewie 50-metrową uliczkę zamieniono w jedną z głównych atrakcji miasta obok ratusza, zespołu pałacowego z zadbanym ogrodem, dwóch kościołów i synagogi. W mieście funkcjonuje też zespół muzyczny Tors Cimrmana (czes. *Cimrmanovo Torzo*).

Ryc. 1. Nabrzeże Járy Cimrmana w Lipníku nad Bečvou

Źródło: archiwum autora, 2014.

Rynek w Lomnicy koło Tišnova (*Jihomoravský kraj*) na południowych Morawach zdobią rzeźby (odcinki) stóp Cimrmana. W tym miejscu zaczyna się *Cimrmanova stezka* – ścieżka dydaktyczna o długości 4,8 km, prowadząca do pomnika genialnego wynalazcy koło leśniczówki Sýkoř pod szczytem o tej samej nazwie. Poszczególne przystanki przybliżają dokonania geniusza, zwłaszcza jego podróże po świecie. Mowa jest też o tym, jak przed 1989 r. jego sympatykami interesowała się lokalna policja [Laudin 2013]. Inny 7-kilometrowy, okólny szlak łączy z kolei miasto Semily (*Liberecký kraj*) na Podgórzu Karkonoskim (czes. *Krkonošské podhůří*) z osadą Nouzov, gdzie znajduje się Najniższa Wieża Widokowa Cimrmana (czes. *Cimrmanova nejnížší rozhledna na světě*). Składa się z posadowionej na poziomie ziemi i tworzącej kwadratowe obejście barierki, na której umieszczono tablice informujące o tym, co w daną stronę widać (rejon miasta Semily, Grzbiet Jesztédzko-Kozakowski – ches. *Ještědsko-kozákovský hřbet* i Karkonosze). Lokalizacja obiektu ma nawiązywać oczywiście do wizyty w tym miejscu czeskiego geniusza, zaś jej forma – do łęku wysokości, na który cierpiał. Choć miał projektować Wieżę Eiffla w Paryżu, czy wieżę na wzgórzu Petřín w Pradze, nigdy na żadnej wieży nie był [Laudin 2013]. Kuriozum obiektu podkreślają „wynalazki” ustawione jego w otoczeniu oraz „pomnikowa” i „chroniona” lipa posadzona zaledwie w 2006 r. Oczywiście w sąsiedztwie tej atrakcji znajdują się: parking, miejsce odpoczynkowe ze stołem i ławami oraz tablice informacyjne. Kolejny szlak imienia Cimrmana znajduje się w północno-zachodnich Czechach i łączy wsie Povrly i Dobkovice (*Ústecký kraj*), obie leżące nad Łabą między Ustí nad Labem na południu

i Děčínem na północy. Na trasie o długości prawie 9 km prowadzącej przez wzniesienia Parku Krajobrazowego Czeskie Średniogórze (czes. *Chráněná Krajinná Oblast České středohoří*) znajduje się m.in. kościół z 1936 r., kilka miejsc widokowych i pomnikowych drzew, brak jednak upamiętnień wynalazcy. Jedno – choć szczególnie nietypowe – znajduje się jednak kilka kilometrów na wschód, na budynku Děčínskiej boudy tuż pod szczytem Bukovej hory (683 m n.p.m.). Zgodnie z treścią tabliczki Járy Cimrmana prawdopodobnie nie mieszkał w tym domu w latach 1912–1916. Problem w tym, że niektórzy cimrmanolodzy dowodzą, że jednak mieszkał [Laudin 2016, s. 5–7]. Upamiętnienie znajduje się na budynku nieczynnego obecnie schroniska, przy szlaku turystycznym na Humboldtovą vyhlídkę, popularny punkt widokowy na dolinę Łaby między Ustí nad Labem a Děčínem oraz okoliczne szczyty.

We wsi Příchovice (*Liberecký kraj*) w południowo-wschodniej części Gór Izerskich na turystów czeka wieża widokowa (tym razem już prawdziwa), zwana Latarnią Morską (czes. *Maják*) Járy Cimrmana, przy której działają *Muzeum Cimrmanovy doby* i *Cimrmanova rolnická expozice*. Wszystko jest częścią kompleksu rekreacyjnego U Čápa [*Penzion U Čápa* b.d.], w skład którego wchodzi też pensjonat, restauracja z mini-browarem (warzy się tam piwa „Obieżyświat JC” – ches. *Světoběžník JC*, „Wiedeńczyk JC” – ches. *Vídeňák JC* czy „Jubileuszowa trzynastka JC” – ches. *Jubilejní 13% JC*, nazwą nawiązujące do Járy Cimrmana), bufet „Biegun północny” (odwołanie do wyprawy mistrza) oraz trzy wyciągi narciarskie (jeden nazywa się oczywiście „Jára”). Wieża o wysokości 25,6 m została wybudowana w 2013 r. według projektu prof. arch. Martina Rajniša. Zgodnie z zamysłem projektanta ma ona reprezentować architekturę wpisaną w przyrodę, co stanowi nawiązanie do filozofii życia Cimrmana. Wyróżnia się konstrukcją wykonaną z sosnowego drzewa, schody są z dębu, zaś podstawa wieży jest zagłębiona w stoku i obłożona miejscowym kamieniem. Całość przypomina latarnię morską, stąd właściciele chwalą się, że jest to najwyżej (785 m n.p.m.) położona latarnia morska na świecie. Taras widokowy, z którego rozciągają się widoki na Góry Izerskie, Karkonosze oraz regiony Żeleznobrodsko i Semilsko, znajduje się na wysokości 18 m nad poziomem gruntu (i jednocześnie 803 m n.p.m.) i osiągnąć jest po pokonaniu 105 schodów [*O majaku* b.d.]. Mieszczące się w przyziemiu wieży Muzeum Czasów Cimrmana, które zostało otwarte latem 2013 r., stanowi pierwsze oficjalne muzeum czeskiego geniusza. Eksponowane są w nim przede wszystkim przedmioty (artefakty) przypisywane Járze Cimrmanowi, które były dotąd przechowywane w magazynach teatru jego imienia w Pradze. Część eksponatów została też подарowana przez mieszkańców regionu izerskiego i dalszych okolic w odpowiedzi na ogłoszoną zbiórkę. Wystawę dokumentującą dzieła mistrza i czasy, w których żył, opracowali uznani cimrmanolodzy, związani ze wspomnianym teatrem, na czele ze Zdeňkiem Svěrákiem [*O expozici muzea* b.d.]. Wspomniana ekspozycja rolnicza umieszczona jest z kolei na wolnym powietrzu przy polnej drodze wiodącej od wieży widokowej do lasoparku *Na Sluneční*, w którym przygotowano Ścieżkę Bajek. Zgromadzono tu przykłady wynalazków Cimrmana, które miały za zadanie ułatwić pracę i życie na wsi regionu izerskiego. Ofertę obiektów w Příchovicach uzupełnia dziesięć sugerowanych tras spacerowych, którym też patronuje czeski geniusz, bowiem miał on często w regionie Tanvaldu przebywać i tworzyć. Wszystkie trasy tworzą pętle zaczynające się i kończące przy wieży widokowej i możliwe są do pokonania przez rodziny z dziećmi [*Krajem Járy Cimrmana* b.d.]. Właściciele kompleksu rekreacyjnego U Čápa we wsi Příchovice stworzyli więc kompleksowy produkt turystyczny [por. Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk 2005], którego motywem przewodnim (rdzeniem) jest postać Járy Cimrmana. Składają się na niego walory krajoznawcze (wieża widokowa, muzeum, ekspozycja plenerowa, inne walory okolicy), oferta gastronomiczna i noclegowa oraz trasy spacerowe pozwalające na wydłużenie pobytu.

Na budynku kina imienia Járy Cimrmana w Tanvaldzie (około 3 km na zachód od Příchovice) odsłonięto pomnik wyobrażający genialnego Czecha we mgle. Forma upamiętnienia wynika z nieznanego (nieokreślonego) wyglądu mistrza. W Górach Izerskich znajduje się jeszcze więcej odwołań do Járy Cimrmana. Na domu nr 21 w Ferdinandovie, rekreacyjnej części miejscowości Hejnice (*Liberecký kraj*) po północnej stronie pasma, umieszczono tablicę upamiętniającą pobyt wynalazcy. Obaj twórcy fikcyjnej postaci, Ladislav Smoljak i Zdenek Svěrák, uczestniczyli w jej odsłonięciu już w 1986 r., czyli w momencie, kiedy swoisty kult Cimrmana był jeszcze zwalczany przez władze. W Górach Izerskich stworzono też ścieżkę rowerową imienia mistrza, której przejechanie można udowodnić odpowiednim znaczkiem turystycznym. Wiedzie ona m.in. przez wspomniany wyżej Tanvald oraz Desná, zaczynając się w Návarovie (przy Moście Járy Cimrmana), a kończąc się w rekreacyjnej osadzie Jizerka, przy granicy z Polską. Po drodze znajduje się dziewięć przystanków, odnoszących się do poszczególnych wcieleń mistrza (m.in. budowniczy, wizjoner, świadek, pedagog i sportowiec, odkrywca, prorok, podróżnik) [*Cyklostezka Járy Cimrmana* b.d.].

Ryc. 2. Pałac w Letohradzie, w którego podziemiach znajduje się ekspozycja poświęcona Járze Cimrmanowi, zaś na jednym z tarasów (po północnej stronie budowli) stoi jego pomnik
Źródło: archiwum autora, 2018, 2013.

Kolejna wieża widokowa imienia Járy Cimrmana znajduje się na zboczu doliny Svitavy (475 m n.p.m.) ponad Březovą nad Svitavou na Morawach (*Pardubický kraj*). Zgodnie z nazwą (czes. *Dobře utajená rozhledna Járy Cimrmana*) jest ukryta, choć w praktyce doprowadza do niej zielony szlak pieszy, łączący dworzec kolejowy z rynkiem w Březovej oraz ścieżka dydaktyczna Doliną rzeki Svitavy (czes. *naučná stezka Údolím řeky Svitavy*). 20-metrowa, drewniana konstrukcja, z której z wysokości 15 m można podziwiać Žďárské vrchy, powstała równo sto lat po „zapomnianej” wizycie w tej miejscowości Cimrmana, co z resztą sam geniusz miał przewidzieć [Laudin 2013]. Podczas obrad rady miejskiej nawoływał on ponoć do upamiętnienia jeszcze za życia pochodzącego z Březovej kartografa Karla F.E. Kořistka, a później – zachwycony okolicznymi krajobrazami – do wzniesienia wieży widokowej. Argumentował, że jeśli nie powstanie ona teraz, to następna okazja przydarzy się za sto lat. Wieżę wybudowano w latach 2006–2007, a w otwarciu uczestniczył m.in. Zdenek Svěrák. Określenie jej jako ukrytej wynika z tego, że część panoramy zasłaniają drzewa i nie widać z niej Březovej, a jednocześnie wieży nie można dojrzeć z miejscowości. Dalej na południe, na północnych obrzeżach Brna, przy żółtym szlaku pieszym prowadzącym

ku wieży widokowej Ostrá horka (inaczej Strom), na wysokości 260 m n.p.m., znajduje się z kolei źródło Járy Cimrmana (czes. *Studánka Járy Cimrmana*), z której bohater miał się napić w 1916 r., kiedy odpoczywał na łonie przyrody po pracy przy wyrobie cegieł w pobliskich Řečkovicach (dawna wieś, dziś część Brna) [*Studánka Járy Cimrmana* (8120) b.d.].

Ryc. 3. Odcinki butów oraz laski lub kija narciarskiego przypisywanych Járze Cimrmanowi na pierwszym peronie dworca kolejowego w Náchodzie

Źródło: archiwum autora, 2018.

Jesienią 2004 r. na Małym Tarasie pałacu w Letohradzie (*Pardubický kraj*) u podnóża południowej części Gór Orlickich odsłonięto pomnik Cimrmana, przedstawiający siedzącego, pochylonego (może przygnębionego) mężczyznę z laską. Twarz ma zasłoniętą kapeluszem, dzięki czemu znów w umiejętny sposób rozwiązano problem nieznanego wizerunku geniusza. W przemowach wygłoszonych podczas odsłonięcia pomnika podkreślano, że upamiętnia on wizytę Cimrmana w mieście (wówczas jeszcze znanym jako Kyšperk) sprzed równo stu lat – 20 października 1904 r. [*Pomník Járy Cimrmana* b.d.]. W okolicy miał zaprojektować np. zaporę wodną w Pastvinach, jedną z atrakcji regionu, wybudowaną w rzeczywistości dopiero w latach 1933–1938. W piwnicach letohradzkiego pałacu (ryc. 2), gdzie dawniej mieściły się magazyny obrony cywilnej, w 2010 r. otwarto z kolei izbę, w której Cimrman mógł się urodzić. Można w niej zobaczyć m.in. połówkę pierzyny, pod którą miał spać, czy jego rower (co udowodniły ponoć testy DNA), a także dowiedzieć się o jego wynalazkach, dziełach artystycznych i podróżach. Jest też ekspozycja poświęcona Teatrowi Járy Cimrmana z licznymi plakatami zapraszającymi na przedstawienia [Laudin 2013]. Kolejne ślady po geniuszu znaleźć można w Náchodzie (*Královéhradecký kraj*). Podczas przebudowy dworca kolejowego w 2014 r. miano znaleźć płytę chodnikową z odciskami butów, które bezsprzecznie do niego należą. Miał on tu oczekiwać wraz ze swoją polarną ekspedycją na pociąg do Polski. Oczekiwał długo, bo takiego połączenia wtedy nie było (chodzi zapewne o istniejącą krótko w latach 1945–1948 linię kolejową z Náchodu do Kudovy-Zdroju), pomijając już to, że nie istniało wtedy państwo polskie. W innym miejscu miasta miano odkryć odcisk laski lub kija narciarskiego należącego do Cimrmana. Oczywiście oba te

artefakty zostały wyeksponowane na peronie wraz ze stosowną tablicą (ryc. 3). Kolejny odcisk buta geniusza znajduje się w lasach na północ od wsi Zubří (*Kraj Vysočina*), przy zielonym szlaku pieszym. Wraz z pomnikiem został on stworzony przez dzieci i odsłonięty w 2006 r. [Laudin 2016, s. 119].

Ryc. 4. Różne formy upamiętnień w miejscu, gdzie Jára Cimrman miał zginąć w wypadku – północno-zachodnia część Parku Krajobrazowego Kokořínsko-Máchův kraj
Źródło: archiwum autora, 2018.

Upamiętnienie Járy Cimrmana znajduje się też w rejonie miast Dubá (*Liberecký kraj*) i Uštěk (*Ústecký kraj*), w północno-zachodniej części Parku Krajobrazowego Kokořínsko-Máchův kraj. Zgodnie z informacją na krzyżu i umieszczonych poniżej tabliczkach (ryc. 4) w tym miejscu mistrz zginął tragicznie 12 maja 1921 r., jadąc swym nowym wynalazkiem – automobilem napędzanym sprężonym powietrzem i wodą. Pojazd miał w tym miejscu wybuchnąć, uśmiercając Járe Cimrmana [Na Kokořínsku... 2006]. Obok znajduje się węzeł szlaków pieszych, w tym głównego, czerwonego (tzw. Gęsia Droga – czes. *Husí cesta*) prowadzącego przez tę część parku krajobrazowego, którego atrakcją są przede wszystkim formy rzeźby wytworzone w piaskowcach. Jest też miejsce odpoczynkowe z wiatą i tablicą informacyjną. Ponadto, w parku w miasteczku Pečky (*Středočeský kraj*) na przełomie 2016 i 2017 r. stanął wymyślony ponoć przez Cimrmana globus w kształcie kostki (sześcienu), co miało ułatwić jego przechowywanie. Jest to praca artysty Jiřego Lazara, który podczas jej odsłonięcia przypomniał oczywiście pobyt bohatera w Pečkach [Martinková 2017]. Imię Cimrmana nosi też gospoda we wsi Rpety (*Středočeský kraj*), która nawiązuje wystrojem do odkrywcy i jego czasów. Z tworów przyrody można wymienić jeszcze wieżę skalną Cimrman wytworzoną w piaskowcach koło Děčína (*Ústecký kraj*), w otoczeniu widowiskowego przełomu Łaby, którym rzeka ta opuszcza terytorium Republiki Czeskiej, wpływając do Niemiec. Miejsce to jest wykorzystywane do wspinaczki skałkowej [Cimrman b.d.].

W ogrodzie Wydziału Przyrodniczego Uniwersytetu Południowoczeskiego w Czeskich Budziejowicach 17 listopada 2014 r. odsłonięto pomnik ogryzka, który w tym miejscu miał zostawić Cimrman. Dzieło Michala Trpáka to wykonane w brązie obgryzione jabłko (naturalnej wielkości) na granitowym postumencie [Laudin 2016, s. 12]. Mistrz, zastawiając ogryzek, miał dać początek kompostowaniu. W ogrodzie tym można też zobaczyć endemiczny gatunek jeżyny – *Rubus jarae-cimrmanii ined.*, który – choć nie jest jak dotąd formalnie uznany przez specjalistów zajmujących się systematyką roślin – został oficjalnie wpisany do Czerwonej Księgi Roślin Południowych Części Czech (czes. *Červená kniha květeny jižní části Čech*). Także w południowej części Czech, w lasach tzw. Czeskiej Kanady, bezpośrednio przy przystanku Kaproun (*Jihočeský kraj*) na linii kolei wąskotorowej z Jindřichův Hradca do Novej Bystricy, znajdują się kopiec i ognisko poświęcone genialnemu odkrywcy. Zgodnie z treścią emaliowanej tablicy w nocy z 28 na 29 czerwca 1900 r. został on w tym miejscu wysadzony z pociągu (tzw. *detrainizacja*), ponieważ nie miał pieniędzy na bilet (jechał z Wiednia do Pragi, ale nietypową trasą, gdyż nie wsiadł do właściwego pociągu, na który wcześniej wykupił bilet). W 30. rocznicę tego „wydarzenia” w jego miejscu stworzono przystanek dla wsi Kaproun (rzeczywiście powstał on w 1930 r.), zaś w setną rocznicę odsłonięto wspomnianą tablicę. Kopiec stanowi swoiste miejsce pielgrzymkowe,

w które wielbiciele Járy Cimrmana zwożą kamienie z różnych części kraju. Bezpośrednio przy nim leży tablica z odlewem tylnej części ciała geniusza, który przysiadł tu ponoć po wyrzuceniu z pociągu. Odpowiedni odcisk w glinie mieli znaleźć archeolodzy. Nieco dalej znajduje się Ognisko Cimrmana (czes. *Cimrmanovo ohniště*). Jego pobyt w tym dokładnie miejscu miał zostać udowodniony na podstawie analizy radiowęglowej, która pozwoliła na znalezienie DNA w resztkach potu mistrza [*Jára Cimrman a JHMD* b.d.; *Památník Járy Cimrmana – Kaproun* b.d.]. Stacja w 2011 r. została uznana za najpiękniejszy dworzec kolejowy w Republice Czeskiej [Laudin 2013]. Do wsi wiedzie stąd zielony szlak pieszy o długości 1,5 km (po drodze punkt widokowy), natomiast sama linia kolejowa ma typowo turystyczny charakter – kursują na niej pociągi spalinowe i parowe.

Jednym z najważniejszych filmów dla wielbicieli Cimrmana jest obraz *Jára Cimrman ležící, spící*. Jego akcja toczy się w leżącej teoretycznie w rejonie Gór Izerskich fikcyjnej wiosce Liptákov. W praktyce jednak nakręcono go w oddalonej o około 50 km od Gór Izerskich, a położonej już w regionie turystycznym Czeski Raj, wsi Vesec u Sobotky (*Královéhradecký kraj*; ryc. 5). Została ona w 1995 r. uznana za rezerwat architektury, zachował się tu bowiem spójny zespół urbanistyczny składający się z 18 chałup wraz z zabudowaniami towarzyszącymi, przeważnie o konstrukcji wieńcowej [*Vesec u Sobotky* b.d.]. Wioska jest na tyle malownicza, że nakręcono w niej już ponad 30 filmów (także zagranicznych; pierwszy już w latach 40. XX w.). Chociaż w miejscowości nie ma żadnego bezpośredniego odwołania do czeskiego geniusza, to jest ona często odwiedzana przez jego fanów, którzy chcą zobaczyć na żywo obiekty znane im z filmu. Poszukują szkoły, w której miał nauczać filmowy Cimrman (dom nr 7), gospody, w której często bywał, oraz Muzeum Pierza i jednocześnie domu, w którym mieszkał (dom nr 19). Zgodnie z filmem to w Liptákovie mistrz miał umrzeć [Laudin 2013; *Vesecká zastavení* b.d.]. Vesec u Sobotky jest popularny wśród turystów oczywiście także z powodu zachowanej wiejskiej architektury, a gdy dodamy, że jest położony około 2 km od słynnego zamku Kost i także niecałe 2 km od pałacu Humprecht, to o jego turystycznym znaczeniu nie trzeba przekonywać. W okolicy znajdują się jeszcze chronione doliny, piaskowcowe formacje skałkowe i zabytki techniki (młyny wodne), a cały obszar wchodzi w skład Parku Krajobrazowego Czeski Raj (czes. *Chráněná krajinná Oblast Český ráj*). Jára Cimrman – choć nie doczekał się żadnego upamiętnienia w Vesecu – posiada tablicę pamiątkową w pobliskim (2 km) miasteczku Sobotka. Znajduje się ona na domu nr 140 przy ulicy Černínské (ryc. 6), gdzie geniusz miał mieszkać w latach 1901–1902 [Laudin 2013].

Ryc. 5. Stylowa zabudowa wsi Vesec u Sobotky, która w filmie *Jára Cimrman ležící, spící* grała Liptákov, gdzie miał mieszkać i pracować czeski geniusz

Źródło: archiwum autora, 2012.

Powyższy przegląd z pewnością nie jest kompletny, co wynika przede wszystkim z faktu tworzenia upamiętnień Járy Cimrmana jako inicjatyw oddolnych, często prywatnych, nienagłaśnianych w mediach, więc trudno o nich uzyskać informacje. Drugą przyczyną jest coraz większa liczba pomników powstających w ostatnich latach. Dość obszerny przegląd miejsc i obiektów związanych z czeskim geniuszem przygotował R. Laudin [2016], ale pozycja ta nie obejmuje kilku najnowszych pomników, chociażby odcisków w Náchodzie. Formy upamiętnienia Járy Cimrmana w Republice Czeskiej można podzielić na kilka kategorii (tab. 1): 1) szlaki turystyczne i ścieżki dydaktyczne; 2) wieże lub punkty widokowe; 3) odcinki stóp, butów lub rzeczy używanych przez Cimrmana; 4) pomniki figuralne i popiersia (choć ich forma jest specyficzna z racji nieokreślonego wyglądu mistrza); 5) samodzielne tablice pamiątkowe (trzeba podkreślić, że z większością innych form też związane są jakieś tablice pamiątkowe); 6) muzea i ekspozycje (także plenerowe); 7) nazwy miejscowe (ulic, placów, budowli i instytucji, obiektów fizycznogeograficznych); 8) inne formy, których nie można zakwalifikować do żadnej z powyższych kategorii. Najliczniejsze są z jednej strony formy najprostsze (tablice pamiątkowe, imię wynalazcy nadane różnym obiektom i miejscom), ale z drugiej strony funkcjonują te o wyższym poziomie zorganizowania, jak szlaki turystyczne i ścieżki dydaktyczne. Upamiętnienia Járy Cimrmana rozproszone są na prawie całym terytorium Republiki Czeskiej (ryc. 7) z przewagą na północy Czech (północna część Rudaw, Średniogórze Czeskie, Góry Izerskie, Podgórze Karkonoskie, Czeski Raj) oraz w centralnej części Moraw (Hornosvratecká vrchovina, dolina rzeki Svitavy). Dodatkowo można wskazać szeroko pojęte okolice Pragi. W pierwszym przypadku znajduje to jednoznaczne odzwierciedlenie w „biografii” Cimrmana, który właśnie u podnóżu Gór Izerskich (a dokładniej w fikcyjnym Liptákovie) miał przynajmniej przez część swojego życia mieszkać. Dla pozostałych lokalizacji autorzy upamiętnień także starają się stworzyć („odkryć”) odpowiednie uzasadnienie, ale nie zawsze układa się ono w spójną całość z dotychczas nagłościonymi („poznanymi”) osiągnięciami mistrza.

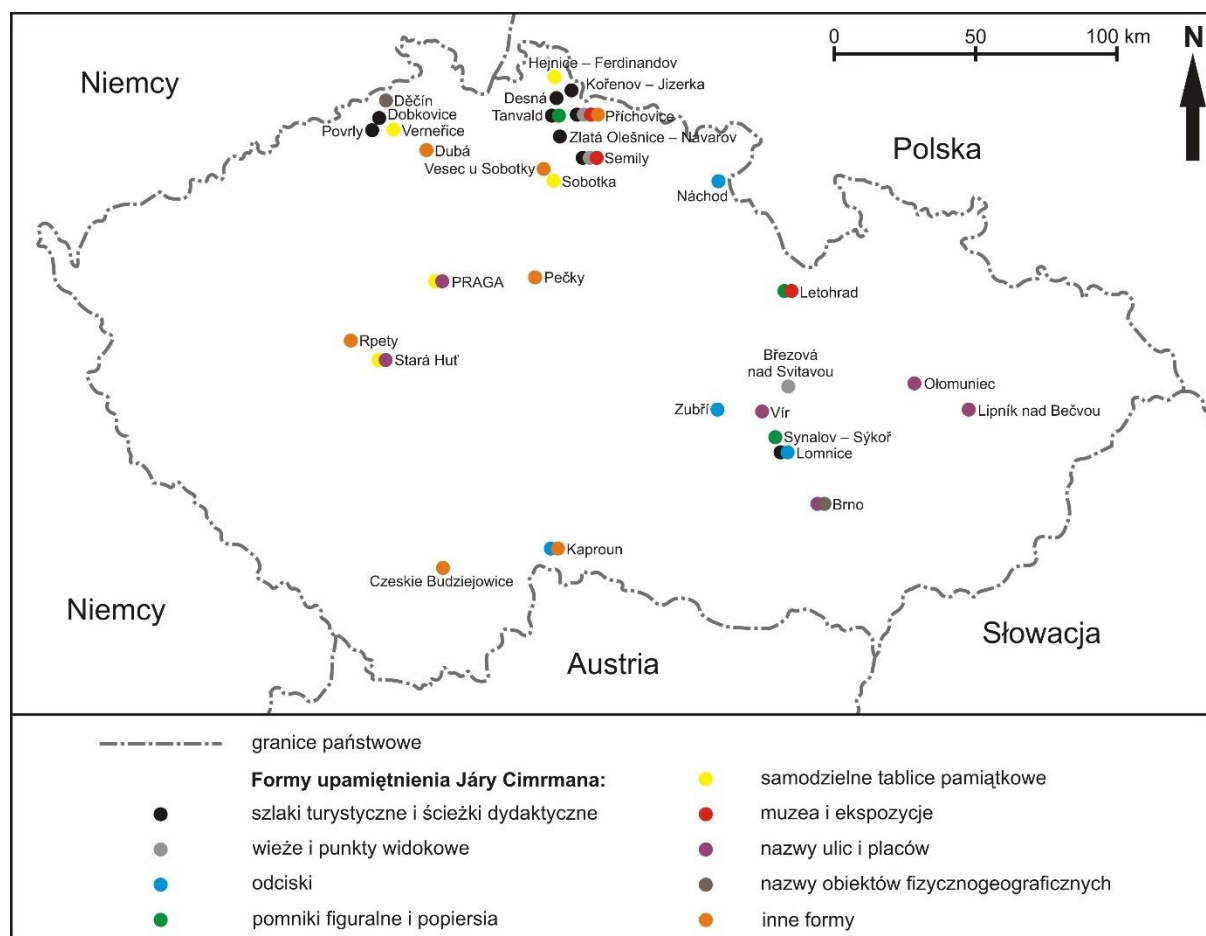
Ryc. 6. Dom w Sobotce, w którym miał mieszkać Jára Cimrman w latach 1901–1902, co zostało upamiętnione stosowną tablicą

Źródło: archiwum autora, 2012.

Tab. 1. Lokalizacje poszczególnych form upamiętnienia Járy Cimrmana w Republice Czeskiej omówionych w artykule

Formy upamiętnienia	Lokalizacje
Szlaki turystyczne i ścieżki dydaktyczne	Desná, Dobkovice, Kořenov – Jizerka, Lomnice, Zlatá Olešnice – Návarov, Povrly, Přichovice, Semily, Tanvald
Wieże lub punkty widokowe	Březová nad Svitavou, Přichovice, Semily – Nouzov
Odciski	Kaproun, Lomnice, Náchod, Zubří
Pomniki figuralne i popiersia	Letohrad, Synalov – Sýkoř, Tanvald
Samodzielne tablice pamiątkowe	Hejnice – Ferdinandov, Praga, Verneřice – Buková hora, Sobotka, Stará Huť
Muzea i ekspozycje	Letohrad, Praga (nieistniejące), Přichovice, Semily – Nouzov
Nazwy ulic i placów	Brno, Lipník nad Bečvou, Olomuniec, Praga, Stará Huť, Vír
Nazwy obiektów fizycznogeograficznych	Děčín (skała), Brno – Řečkovice (źródło)
Inne formy	Czeskie Budziejowice (pomnik ogryzka, jeżyny jego imienia), Dubá (krzyż), Kaproun (kopiec, ognisko), Pečky (globus), Přichovice (nazwy: lokalu gastronomicznego, piw w browarze, stoku narciarskiego), Rpety (gospoda), Libošovice – Vesec u Sobotky (plener filmowy)

Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 7. Rozmieszczenie poszczególnych form upamiętnienia Járy Cimrmana omówionych w artykule na mapie Republiki Czeskiej

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie i wnioski

A. Mikos von Rohrsheidt [2015, s. 84] zauważa, że Czesi – podobnie z resztą jak Polacy, Węgrzy, Belgowie czy Finowie – mają „naprawdę bardzo niewiele postaci światowego formatu, które byłyby w stanie przyciągnąć wycieczki spoza granic”. To właśnie w tym upatruje on przyczyny słabego rozwoju turystyki biograficznej w tych krajach. Wydaje się, że Czesi wyszli z założenia, iż skoro nie mają żadnego bohatera na skalę światową, to go stworzą. Co prawda Jára Cimrman został wymyślony w latach 60. XX w., ale to właśnie przełom XX i XXI w., kiedy Republika Czeska stała się popularnym celem turystyki międzynarodowej, a jednocześnie zintensyfikowała się w tym kraju turystyka wewnętrzna, to okres kiedy wyjątkowo często odkrywano się kolejne miejsca, w których mistrz czegoś dokonał i jednocześnie tworzone są liczne tego upamiętnienia. Można odnieść wrażenie, że fikcyjny bohater był w prawie każdej wsi czy miasteczku Czech i Moraw. Przy okazji wielu, nawet standardowych, wędrówek turystycznych po tym kraju z dużym prawdopodobieństwem turysta natrafi na jakiś pomnik lub przynajmniej wzmiankę. Czasem ich forma jest bardzo prosta, ale kiedy w przypadku rzeczywistych postaci zwykła tabliczka na budynku to z reguły za mało, żeby przyciągnąć turystów, to tego typu upamiętnienia Járy Cimrmana ze względu na związany nimi humorystyczny akcent stają się niejednokrotnie znaczącymi atrakcjami. W wielu przypadkach walory te są powiązane z podstawowymi przynajmniej formami zagospodarowania turystycznego (parking, tablice informacyjne, miejsce odpoczynkowe, gastronomia, trasy turystyczne), a niekiedy nawet z rozwiniętymi produktami turystycznymi (w szczególności wieś Příchovice). Zwracają uwagę też coraz liczniejsze szlaki turystyczne związane z Cimrmanem, z reguły mające charakter ścieżek dydaktycznych (być może słowo ‘dydaktycznych’ należałoby jednak wziąć w tym przypadku w cudzysłów), dodatkowo budujących legendę mistrza.

W kontekście celu niniejszego artykułu należy osadzić fenomen podróży śladami Járy Cimrmana w klasyfikacji migracji turystycznych. Posiadają one bowiem praktycznie wszystkie atrybuty turystyki biograficznej (wybitna postać ważna dla narodu czeskiego i w skali kraju bardzo popularna; liczne miejsca związane z życiem i działalnością, w tym m.in. miejsca zamieszkania i pracy na różnych etapach życia, miejsce śmierci; szereg upamiętnień, ale też obiektów noszących imię bohatera). Zasadniczym problemem jest jednak fikcyjność postaci, co kłóci się przede wszystkim z definicją biografii. W związku z tym za niewłaściwe należy raczej uznać przyporządkowywanie podróży za śladami związanymi z Járą Cimrmanem do turystyki biograficznej, ale można je już bez większych wątpliwości zakwalifikować do turystyki kulturowej. Ta może być rozumiana w węższym lub szerszym znaczeniu, przy czym to drugie lepiej odpowiada opisywanym tu zagadnieniom. Turystyka kulturowa w wąskim rozumieniu ogranicza się do poznawania „zabytków kultury materialnej pozostawionych przez poprzednie pokolenia w miejscu ich występowania lub gromadzonych w muzeach i galeriach” [Mika 2008a, s. 210]. Mowa więc o faktycznych zabytkach i związanych z nimi autentycznych historiach, stąd pamiątki związane z Cimrmanem tej definicji nie odpowiadają. Ale wpisują się już w rozumienie turystyki kulturowej jako podróży, których podstawą są „wszelkie przejawy kultury, jako całokształtu materialnego oraz duchowego dorobku ludzkości, gromadzonego, utrwalonego i wzbogacanego w ciągu jej dziejów, przekazywanego z pokolenia na pokolenie” [Mika 2008a, s. 210]. Cały fenomen związany z opisywanym bohaterem wywodzi się bowiem z czeskiej kultury, z jednej strony z jej historii i ograniczenia znaczenia Czechów w rozwoju tych ziem na korzyść ludności niemieckojęzycznej, a następnie ZSRR (Cimrman jest bowiem swoistym uosobieniem odrodzenia narodowego w XIX w.), z drugiej – ze specyficznego czeskiego humoru. Dzięki podróżom śladami Cimrmana poznaje się więc w praktyce Czechów i ich dziedzictwo (głównie niematerialne, choć pośrednio i w mniejszym stopniu także materialne), a zdobywanie wiedzy o innych i ich sposobie życia jest obecnie uznawane za główny

wyróżnik turystyki kulturowej [Mika 2008a, s. 210]. M. Mika [2008, s. 211] wymienia trzy elementy turystyki kulturowej we współczesnym ujęciu: dziedzictwo materialne i duchowe, wydarzenia kulturalne i sztuka wizualna, rzeczywistość kreatywna (ang. *creative industry*). Zjawiska turystyczne związane z Cimrmanem można zaliczyć przede wszystkim do ostatniej z wymienionych kategorii, ale częściowo także do pierwszej (dziedzictwo duchowe) i drugiej (sztuka wizualna).

Upamiętnienia Cimrmana często są lokalizowane w miejscach atrakcyjnych turystycznie. Swoista moda na czeskiego geniusza powoduje pozytywne zależności – jego osoba przyciąga turystów, którzy niejako przy okazji poznają różne walory przyrodnicze lub antropogeniczne. W ten sposób pomniki pośrednio przyczyniają się więc do poprawy znajomości danego regionu lub szerzej – Republiki Czeskiej. Związane z nimi podróże można zatem zaliczyć też do turystyki krajoznawczej [Mika 2008b, s. 226–228]. W jej przypadku szczególną rolę odgrywa interpretacja walorów (dziedzictwa). Poprzez osobę Járy Cimrmana turystom przybliżana jest historia małych ojczyzn (regionów, z których wywodzą się fundatorzy kolejnych pomników), ale też całej Republiki Czeskiej. Warto jednak podkreślić, że umiejscawianie upamiętnień fikcyjnego geniusza w miejscach atrakcyjnych (przede wszystkim krajobrazowo) jest typowe także dla innych, rzeczywistych czeskich bohaterów. Warto wspomnieć w tym miejscu choćby Tomáša Garrigue’a Masaryka, pierwszego i najdłużej urzędującego prezydenta Czechosłowacji (okres międzywojenny), nazywanego ojcem niepodległej Czechosłowacji. Ponieważ odbywał on liczne podróże po kraju, doglądając realizowanych inwestycji, w wielu miejscach znajdują się tablice i pomniki (różnej wielkości i formy) ten fakt upamiętniające. Do szczególnie widowiskowych należy taras na terenie pałacu w Znojmie, skąd Masaryk miał obserwować budowę zapory na rzece Dyje (obecnie zalew, położony w głębokiej, przełomowej dolinie objęty jest obszarem Parku Narodowego Podyjí).

Przedstawiona w artykule postać Járy Cimrmana i związana z nim oferta turystyczna pokazuje znaczenie kreatywności w turystyce kulturowej i może stanowić źródło inspiracji dla przedstawicieli branży turystycznej. W oparciu o tę mistyfikację stworzono bowiem szereg atrakcji, które pozwalają na odbywanie podróży dostarczających podobnych doświadczeń jak w przypadku rzeczywistych szlaków biograficznych, związanych z ważnymi bohaterami historycznymi.

Bibliografia

- Balińska A., 2016, *Warszawa jako obszar recepcji turystyki jidysz-kulturowej*, „Ekonomiczne Problemy Turystyki”, 3(35), s. 73–84
- Bulejová H., 2012, *Stereotypy v díle Járy Cimrmana*, praca dyplomowa obroniona na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Karola w Pradze
- Đurčanský M., 2011, *Wojna trzydziestoletnia w czeskiej tradycji i kulturze*, [w:] P. Biliński (red.), *Przeszłość we współczesnej narracji kulturowej. Studia i szkice kulturoznawcze, t. 1*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 61–68.
- Encyklopedia Wrocławia*, 2000, J. Harasimowicz (red.), Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław
- Hrabal B., 2007, *Obsługiwałem angielskiego króla*, Świat Literacki, Izabelin
- Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., 2005, *Produkt turystyczny. Pomysł – Organizacja – Zarządzanie*, PWE, Warszawa
- Klusák J., Šebánek J., Smoljak L., Svěrák Z., Velebný K., 1971, *Cimrman v říši hudby*, Supraphon, Praha
- Laudin R., 2016, *Památka místa Járy Cimrmana*, Grada Publishing, Praha

- Majorek Cz., 1996, *Biografia edukacyjna*, [w:] K. Puchowski, J. Żerko (red.), *Szlakami przeszłości i czasów współczesnych*, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 178–187
- Mika M., 2008a, *Turystyka kulturowa*, [w:] W. Kurek (red.), *Turystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 210–214
- Mika M., 2008b, *Turystyka krajoznawcza*, [w:] W. Kurek (red.), *Turystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 226–228
- Mikos von Rohrscheidt A., 2008, *Turystyka kulturowa. Fenomen. Potencjał. Perspektywy*, GWSHM Milenium, Gniezno
- Mikos von Rohrscheidt A., 2015, *Turystyka biograficzna w Polsce i na świecie* (Gnieźnieńskie Forum Ekspertów Turystyki Kulturowej, pytanie 56), „Turystyka Kulturowa”, 2/2015, s. 80–85
- Raková I., 2011, *Specifika komiky Divadla Járy Cimrmana*, praca dyplomowa obroniona na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Masaryka w Brnie
- Rut M., 2011, *Turystyka kulturowa. Perspektywy rozwoju dla Pogórza Dynowskiego*, [w:] J. Krupa, T. Soliński (red.), *Turystyka wiejska, ochrona środowiska i dziedzictwo kulturowe Pogórza Dynowskiego*, Związek Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego, Dynów, s. 265–279
- Stasiak A., 2009, *Turystyka literacka i filmowa*, [w:] K. Buczkowska, A. Mikos von Rohrscheidt (red.), *Współczesne formy turystyki kulturowej*, AWF w Poznaniu, Poznań
- Šabach P., 2011, *Gówno się pali*, Wydawnictwo Afera, Wrocław
- Šabach P., 2012, *Podróże konika morskiego*, Wydawnictwo Afera, Wrocław
- Šabach P., 2013, *Masłem do dołu*, Wydawnictwo Afera, Wrocław
- Šabach P., 2015, *Pijane banany*, Wydawnictwo Afera, Wrocław
- Šabach P., 2017, *Dowód osobisty*, Wydawnictwo Afera, Wrocław
- Šebánek J., 1991, *Já, Jára Cimrman*, Západočeské nakladatelství, Plzeň
- Šebánek J., Smoljak L., Svěrák Z., Velebný K., 1970, *Jára (da) Cimrman: sborník o životě a díle českého polyhistora*, Mladá fronta, Praha
- Tarajło-Lipowska Z., 2010, *Historia literatury czeskiej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław
- Wyszowska I., 2008, *Turystyka biograficzna – istota, znaczenie, perspektywy*, „Turystyka Kulturowa”, 1/2008, s. 22–33

Źródła internetowe:

- Biografia*, b.d., <https://sjp.pl/biografia> [15.10.2018]
- Cimrman*, b.d., <https://www.horosvaz.cz/skaly-skala-5671/> [07.10.2018]
- Cyklostezka Járy Cimrmana*, b.d., www.severnicechy.info/dr-cs/336-cyklostezka-jary-cimrmana.html [15.10.2018]
- Czeski geniusz, aneb Jára Cimrman w Katowicach*, b.d., www.filmpolski.pl/fp/index.php?film=1236003 [07.10.2018]
- Divadlo Járy Cimrmana*, b.d., https://cs.wikipedia.org/wiki/Divadlo_J%C3%A1ry_Cimrmana [02.10.2018]
- Jára Cimrman (1)*, b.d., https://pl.wikipedia.org/wiki/J%C3%A1ra_Cimrman [02.10.2018]
- Jára Cimrman (2)*, b.d., https://en.wikipedia.org/wiki/J%C3%A1ra_Cimrman [07.10.2018]
- Jára Cimrman (3)*, b.d., <http://eldar.cz/cimrman/cimrman.htm> [07.10.2018]
- Jára Cimrman a JHMD*, b.d., <http://jhmd.cz/o-nas/jara-cimrman-a-jhmd> [09.10.2018]
- Jára Cimrman, Prague's fictional polymath*, 2017, „The Economist”, <https://www.economist.com/prospero/2017/06/13/jara-cimrman-pragues-fictional-polymath> [07.10.2018]
- Krajem Járy Cimrmana*, b.d., <http://ucapa.eu/cz/muzeum/krajem-jary-cimrmana.html> [09.10.2018]
- Laudin R., 2013, *Nádraží, nábřeží i náměstí. Kde najdete nejhezčí stopy Járy Cimrmana*, https://cestovani.idnes.cz/stopy-jary-cimrmana-0qj-/po-cesku.aspx?c=A130919_115050_po-cesku_skr [09.10.2018]
- Leszczyński P., b.d., *Jára Cimrman, nieznany czeski geniusz*, <https://www.wywrota.pl/felieton/16630-jara-cimrman-nieznany-czeski-geniusz.html> [02.10.2018]
- Mapy*, b.d., <https://mapy.cz/> [02.10.2018]
- Martinková J., 2017, *Pečky mají pomník Járy Cimrmana*, „Deník”, 1 stycznia 2017, <https://www.denik.cz/regiony/pecky-maji-pomniky-jary-cimrmana-20161231.html> [11.10.2018]
- Na Kokořínsku objevili místo smrti Járy Cimrmana*, 2006, <https://www.novinky.cz/koktej/83143-na-kokorinsku-objevili-misto-smrti-jary-cimrmana.html> [08.10.2018]

- O expozici muzea*, b.d., <http://ucapa.eu/cz/muzeum/o-expozici-muzea.html> [09.10.2018]
O majaku, b.d., <http://ucapa.eu/cz/muzeum/o-majaku.html> [09.10.2018]
Památník Járy Cimrmana – Kaproun, b.d., <https://www.turistika.cz/mista/pamatnik-jary-cimrmana-kaproun/detail> [07.10.2018]
Penzion U Čápa, b.d., <http://ucapa.eu/uvod.html> [09.10.2018]
Pomník Járy Cimrmana, b.d., www.info.letohrad.eu/pomnik-jary-cimrmana/ [07.10.2018]
Salón Cimrman, b.d., https://cs.wikipedia.org/wiki/Sal%C3%B3n_Cimrman [02.10.2018]
Smith C. S., 2007, *Feeling Short of Real Heroes, Thus Fond of a Fake One*, „The New York Times”, 17.05.2007, <https://www.nytimes.com/2007/05/17/world/europe/17pilsen.html?ref=craigssmith> [07.10.2018]
Studánka Járy Cimrmana (8120), b.d., www.estudanky.eu/8120-studanka-jary-cimrmana [07.10.2018]
Szczygieł M., 2011, *Falszywa poledwica*, „Gazeta Wyborcza”, 5 stycznia 2011, http://wyborcza.pl/1,75248,8908148,Falszywa_poledwica.html [07.10.2018]
Vesec u Sobotky, b.d., www.vesecusobotky.cz/ [11.10.2018]
Vesecká zastavení, b.d., www.vesecusobotky.cz/index.php/vesecka-zastaveni [11.10.2018]

Phenomena of Jára Cimrman in a tourist perspective

Keywords: Jára Cimrman, Czech Republic, biographical tourism, cultural tourism, commemorations

Abstract

Jára Cimrman is a fictional Czech genius, invented in 1966, to fight against the communist regime through joke. His commemorations began to appear, taking different, sometimes very impressive forms (especially in recent years), which may cause a tourist who does not know exactly Czech culture to think about Cimrman as a real character. At least in one case, we can already talk about a shaped tourist product, which core is this genius person. The aim of the article is to trace the phenomenon of Jára Cimrman from a tourist perspective, in particular an attempt to embed it in the classification of tourist migrations, mainly cultural and biographical tourism. The article presents the silhouette of a fictitious hero, analyses scientific literature defining the aforementioned types of tourism, but above all supplies a review of commemorations related to Cimrman in the Czech Republic. They were classified and underwent spatial analysis.